

מיהו ר' ליבא רבה של לובלין?*

בימי חורפו סבל ר' יואל ב"ר שמואל סירקש מהצקותיו של חזן הקהל. הלה, "שכל כוחו אינו אלא במקרא ובטעמים, ואפשר שכל ימיו לא למד אפילו הלכה אחת בתלמוד", היה מחונן בשפת חלקלקות, העיז להעמיד עצמו בשורה אחת עם רב הקהילה ונהג להתגולל עליו.

תחילה הופיע החזן, שלא נתפרש שמו, בביתו של רב העיירה, ולגלג על סדרי הלימוד בישיבות. לדעת החזן, "עיקר הלימוד הוא שיתמיד במקרא כדי שיהיה בקי לקרות התורה בטעמים מתוך הספר ובדקדוק. אבל לימוד הגמרא אין צורך בו, הלא הכל מוכן בשלחן ערוך". אחר כך, כלשונו של ר' יואל סירקש, "התחיל לעורר אותי על דבר איסור החדש שאינני נוהג ונזהר בו, ואני השבתי לו לפי תומי... והשיב אלי בכעס ודרך בזיון בפני חשובי הקהל: מי אתה שנשא לבך להקל, ואין זה מקומך להעמיד בדברים אלו. ואני החרשתי ולא עניתיו, כי ידעתי את האיש ואת שיחו - כי בשגעון ינהג מנהגו".

באחת השבתות הגיעה חוצפתו של החזן לשיא חדש: "הוציאו ספר תורה לקרות בו, ובפותחו עמד [החזן] ופסל אותו מטעם דאין בו ריוח בין תיבה לתיבה כמלוא אות קטנה... ואני הוריתי כי לא נאמר השיעור הזה לפסול... והוא השיב על דברי: פסול הוא, וגלל הס"ת והוציא אחרת".

"אחר כך נתגלגל הענין ביתומה אחת עניה שגבו לה לצורך נישואין, והיה הפת אפוי וכל הסעודה מוכנת, ולא היו יכולין להתפשר עם החתן בנדוניא עד שהוצרכו לקבול בפני הערכאות של גוים, ואח"כ נתפשרו, ועשיתי החופה בליל שבת ממש. והתרעם החזן על זה שעשיתי איסור ברור". בתגובה לכך "אסף אליו [החזן] סיעה מרעהו והלעיג עלי כל היום וכל הלילה בדברי ליצנות כידוע לכל הקהל, לומר שהוראתי בזה שלא כדן היה. ועוד היום הוא מחזיק בסברתו זאת".

החזן לא הסתפק במה שאסר את החדש, אלא הגדיל והתיר בשר שאסר רב העיירה: "אמר להקצב: אכול על צוארי, כי כשר הוא!" גם לא הניח תפילין בחול המועד, ובכך עבר על 'לא תתגודדו'.

בתחילת הקיץ, כשהותר החדש וכבר יכל לשתות שכר לשוכרה, "התחיל [החזן] בתקלתו וקלקלתו להסב בסעודה וחבורה שכולה סריקון, והלך ברחובות קריה שיכור, הלך ודיבר דברי נבלות פה בפני נשים ובחורים, אשר כל שומעיו אמרו: אוי לו למי שלמדו תורה, פה המליץ לעם הקודש וסניגור - ימלא קיא צואה בלי מקום.

* לזכרו ולכבודו של פרופ' מרדכי ברויאר ז"ל, חוקר תולדות קהילות ישראל.

וכל זה מידי יום ויום, רק כשמצא חבורה. אחר כך יצא הקול שהוא מדבר דברי אפיקורסות על התלמוד ופירוש התוספות והאשר"י והראב"ד ושאר גאונים - כאשר עיניך תחזינה מישרים בטופס הבי"ד... יושב ביניהם ומשתכר ומתפאר שהוא חכם גדול בתורה שיודע לקרות התורה בטעמים מתוך הס"ת, ונזהר באיסור חדש". על הרא"ש אמר "שהיה חנף ובלמו"ט¹ היה נוטל ממון... על ר"ת הלעיג בדברי ליצנות... בדברים אשר לא ניתנו להיכתב". גם בימי בין המצרים "היה מרנן ומנגן בבתי משתאות, ואמר: אין אני צריך להתאבל על ירושלים - כי אני לא החרבתיה".

ר' יואל השתדל להשתיק את החזן כדי שלא יתפשטו דעותיו בין המון העם, ואחר דין ודברים עם ראשי הקהל הוסכם לשלוח אליו את אחד מראשי הקהל שיתווכח עמו וישפיע על לבו. אך החזן "היה בועט בתוכחתו, לאמור: מי אדון לי? התקששו עצמיכם שלא לשתות חדש, ואחר כך קושו אותי".

עד שהוגדשה הסאה. "וככה היה הדבר תלוי, עד שקרא בשבת בפרשת דברים. בהגיעו אצל 'זאת יהושע צויתי בעת ההיא' הפסיק בשתיקה, ולא ידעתי על מה, עד ששאלתי על זה, והגיד כי נמצא טעות 'ההוא', שכתוב יו"ד במקום ו'. ואמרתי: אין בכך כלום. והחזן השיב: פסולה היא, צריך להוציא אחרת בשביל טעות זה!"

לאחר שהחזן העיז פניו כמה פעמים והתבצר בעמדתו שצריך להוציא ספר אחר, "אמרתי אליו: עם הארץ שוטה, רוצה אתה להיות בעל הוראה? - תגמור הסדר ולא תפסיק! והשיב לי: אתה עם הארץ! והירבה להבזות אותי. אז אמרתי: אתה בנידוי שאתה מלעיג על דברי חז"ל ומסרב נגד דבריהם. אפיקורס, לך לדרכך - או שתגמור הסדר ולא תפסיק! והחזן השיב: אתה בן נידוי, למה אתה שותה חדש? אתה חולק על כל הגאונים האוסרים חדש".

בתגובה לנידוי הלך אותו חזן והקיש על דלתו של אחד מגדולי רבני הדור, והתלונן בפניו על ר' יואל. אותו רב מיהר לשגר מכתב לפרנסי הקהילה: "על אודות הנידוי אשר בינו ובין הרב שלכם, תכניסו נא ראשיכם בעובי הקורה, אולי תוכלו להשוות אותם, ואם לאו - אז הוא אינו מחוייב לקרוא את הרב שלכם מהרר"י לס"ת באם הוא מוכרח להתפלל, עד אשר יסתלק הנידוי ע"י שיתפייסו יחד".

מכתב זה התמיה מאוד את מרא דאתרא ר' יואל ואת כל מכיריו. הוא מעיד על עצמו: "רחפו כל עצמותי ונעויותי משמוע, ועיני תדמע דמוע, וכל שומעיו תצילנה שתי אוזניו". ר' יואל לא השתהה, ושיגר מכתב אל אותו רב, אותו הוא פותח בשורה של שבחים ומליצות:

"עץ החיים ועץ הדעת הנטוע בארץ תלאובות, שם מצאו מרגוע כל העם המתאווים להשיב הלבבות, גם נפשם החלושה לחזקה בכמה מעלות טובות, מלאך ד' בתוכינו להורות משפט ולרדות במקל ורצועה, לו לבדו ניתנה הארץ ארץ חרדה ורעדה, לקול השמועה נתרי ככא ושיני דגברא, ואף נפל מכרסיי לארעא מנהמת אריה דבי עילאי, ה"ה הרב המובהק מרנא ורבנא קברניטא ריש מתיבתא וריש גלותא,

1 ובלא משפט וטענה?

כמוהר"ר ליבא נר"ו אב"ד דק"ק לובלין קדישא, ישמריה אל עליון". תארים נמלצים אלה מראים על יראת הכבוד היוצאת מן הכלל שרחש ר' יואל סירקש כלפי ר' ליבא זה.

בגוף אגרתו הארוכה, הכתובה מתוך הערצה בולטת, מפרט ר' יואל את מעלליו הרבים של החזן, כפי שהוזכרו לעיל. הוא אינו מסתפק בכך, אלא מרעיף עליו כינויים מגוונים: שוטה, משוגע, גרוע יותר מעם הארץ, אפיקורס, רשע ערום, כוונתו לקנתר, לבו זונה, גונב לב בריות, גס רוח, שיכור זמתהולל.

ר' יואל אינו מאשים את ר' ליבא על שקיבל את גרסתו של החזן, ומבין שפעל מתוך חסרון ידיעה, ושאותו חזן "הטעים טענתו לפניך בשקרים, ויופיים בניבור". ואינו אלא תמה, שהרי הזהירו חכמים שלא לשמוע צד אחד קודם שיבוא בעל דינו, "מכל מקום אינו ראוי לתת כתוב וחתום בדרך פסק דין ביד הבעל דין טרם שומע דברי שכנגדו בדין!"

רוב התשובה עוסקת בפן ההלכתי. ראשית הוא מברר את דין הוצאת ספר תורה אחר באמצע הקריאה, והאם ניתן להשלים בעל פה במקום שיש טעות בספר. אחר כך הוא מלבן את סוגיית חסרות ויתרות, ושואן לפסול ס"ת בגלל טעות כזו. בהמשך תשובתו דן ר' יואל ביתר הנושאים שהתעוררו בעקבות המעשה: נידוי תלמיד שלא קרא ולא שנה שהורה הלכה במקום רבו, חיוב לימוד המקרא והטעמים, דין חכם שהורה הלכה בדבר שאין בו מחלוקת אלא בשיקול הדעת הפך מהכרעת רב המקום, ולבסוף – דין תבואה חדשה בזמן הזה. את הדיון שהקדיש לבירור דין 'חדש' העתיק לימים לפירושו לטור – 'בית חדש'.

הגם שהתייחס אליו בכבוד גדול, מסיים ר' יואל את המכתב מתוך תרעומת: "סוף דבר, במחילה מכ"ת השתיקה בזה היה יפה לך הרבה מדיבורך. אפילו תתנצל לומר שכתבת כן דרך גוזמא או דרך דחייה, או שכתבת כן על צד כוונה אחרת הנעלמת מעינינו, אף על פי כן אין בזה התנצלות על דבר אמת לאיש כמוך המפורסם בשם טוב על כל בני גילו, בתורה וביראת חטא כולו, ועתה נתפתה לשוטה סר צילו. ובאמת אמרתי לחשובי הקהל שיקיימו דבריך ככתבם וכלשונם, אמנם הם חשו לכבודך וגם לכבודי ועל כבוד התורה ולומדיה שלא יתחלל".²

★ ★ ★

תשובה מרתקת זו איתגרה את הבקיאים בקורות תקופת הזוהר של פולניה, שהשתוקקו לגלות מיהו ר' ליבא זה, שלמרות שעמד לימינו של החזן המחוצף זכה לשבחים כה מרובים מעטו של ר' יואל, שלרוב היה מקמץ בתארים. דבר פלא הוא שרב שנחשב בדורו ליחיד ומיוחד, וכולם חשו למוצא פיו וחששו לעבור על פסיקתו גם כשהיתה מוטעית בעליל, כפי שמשתקף מכל חלקי המכתב, נשתכח באופן מוחלט,

2 מתוך שו"ת בית חדש החדשות, סימן מב. שם בסימן צב קיימת תשובה אחרת הממוענת אל: "עץ החיים ועץ הדעת הנטועה בגן, כבוד החכם השלם מוהר"ר ליבא שי' כו".

וכיום אין יודעים עליו מאומה. העובדה שתשובה זו אינה נושאת כל תאריך, ואף לא צוין בה מקום המעשה, מוסיפה על הקושי בפיזור הערפל.

השערות רבות הועלו בדבר זהותו של ר' ליבא:

1. פנחס סירקיס סובר שהמעשה קרה בקראקא לעת זקנותו של ר' יואל, אך אינו יודע מיהו ר' ליבא זה³. בכך נטה אחר קביעתו של יחיאל מתתיהו צונץ: "כפי הנראה מעשה זאת היתה בעיר קראקא, יען כי בתשובה הארוכה הזאת הנהו מזכיר איזה פעמים את הרב מו"ה אבא אשר התפלל גם הוא בביהכ"נ שהתפלל בתוכה הב"ח, ועמד בכל פעם למעוזו נגד הש"ץ. וכמדומה לי שמה"ץ אבא הלזה היה בקראקא, ונפטר ג"כ שמה, ובה מנוחתו כבוד, כפי הנזכר בפנקס הח"ק הרשום בזכרוננו...". אמנם בסוף דבריו מטיל צונץ ספק בקביעתו הנחרצת⁴.

2. גם הרב ד"ר יצחק לוין סבור שהמאורע קרה בהיות ר' יואל אב"ד קראקא. עוד משער לוין שר' ליבא הוא ר' "ישראל אריה הנקרא ליבא בן לא"א הגאון מהר"ר משה זלה"ה", שתשובתו בעניין חרם דרבנו גרשום מתאריך ניסן שע"ז פורסמה על ידו. לוין גם צועד בעקבותיו של הרב יוסף לוינשטיין⁵, וסובר שר' ליבא דנן הוא ר' ליבא מחותנו של מהר"ם מלובלין, המכונה בשו"ת מהר"ם סימן כד: "אהובי מחותני ר"מ ור"ג מהר"ר ליבא יצ"י", וכי הוא גם נמען התשובה בשו"ת משאת בנימין סימן ז: "נשאלתי מהאלוף המופלג, חכם בדורו ר"מ ואב"ד, מהר"ר ליבא סג"ל אב"ד מסטנאב"ן. ושם בהמשך: "שר התורה, מנורה הטהורה, ארי שבחבורה, הוא הר גבוה, תל תלפיות, אוצר היראה והחכמה, ר"מ ה"ה נ"י מהר"ר ליבא סג"ל נר"י"⁶.

לוין מוסיף ומזהה את ר' ליבא עם ר' "ישראל אריה הנקרא ליב בן לא"א הגאון מהר"ר יוסף זלה"ה", שהסכים על סידור ר' שבתי סופר בשנת שע"ז. הוא סבור ששם האב יוסף הוא טעות⁷.

כריכת שביבי ידיעות אלו יחד ויציקתם לאישיות אחת אינה לבטלה: כדי להצדיק את יחסו החריג של ר' יואל סירקש אל ר' ליבא הוא אמור להיות אישיות כבירה ומפורסמת, והלא בשניים או שלושה איזכורים בספרות השו"ת אין כדי להפוך אותו לכזה. בדרך זו אפשר לצרף גם את ר' "יודא נקרא ליבא בן לא"א הר"ר ישראל יעקב זצלה"ה נ"ע חיות", שהסכים בשנת שע"ד על פירוש 'עץ שתול' לר' גדליה לפשיץ (וינציה שע"ח), ואין לדבר סוף.

3. אלעזר ליפא גרטנהויז סבור שמדובר בר' יהודה ליב ב"ר מאיר חנה'לש אב"ד

3 פ' סירקיס, ספר הב"ח, [הקדמה: ת"א תשמ"ד], עמ' ערה.

4 י"מ צונץ [צינז], עיר הצדק, למברג 1874, חלק הערות, עמ' 41.

5 י' לוינשטיין, 'תולדות מהר"ם מלובלין', הגורן, א (תרנ"ח), עמ' 47.

6 לא מסתבר לצרף שני ר' ליבא אלו, מטעם שזה האחרון נמנה על בני לוי, ומאוד נדיר שישמיטו פרט כזה בספרות הרבנית.

7 י' לוין, מבוקר לערב, ירושלים תשמ"ב, עמ' 148-150.

לובלין, בעל 'יגש יהודה' על הטורים (מהרל"ח)⁸. סברא זו תמוהה קצת, משום שהוא לא נזכר בשום מקום עם התואר אב"ד, ונראה שלא תפס משרה.
 4. ר' מרדכי ווייטץ מקאליש שיער: "נראה לי שזהו ר' ליב אילנברג, מחבר ספר 'מנחת יהודה' (לובלין שס"ט) על רש"י. מקודם היה רב בבריסק, ולבסוף בעיר ניקלשברג"⁹. אך הוא אינו מביא תימוכין לכך שהיה אי"פעם רב בלובלין.

לפי דעתי קיימת אפשרות סבירה יותר: ניתן לשער שהמעשה אי"פעם בעוד ר' יואל יושב ברבנות אחת העיירות הפחות חשובות בפולין, בהן ישב בשנותיו הראשונות: פרוזנה, לוקבא, לובמלא, מעזיבז או בעלזא¹⁰. ניתן לצמצם את מרחב הזמן גם מן הצד השני: המעשה קרה ודאי אחרי שנת שנ"א, שנת פטירת מורו ורבו מהרש"ל השני, המוזכר בתשובה בברכת המתים: "הלא שמעת אם לא ידעת, הגאון מ"ו שלמה ז"ל החסיד דחה אותו בשתי ידיים והרחיקו מעדת הגולה לבלתי יתפלל בבית הכנסת להוציא הרבים ידי חובתם, כאשר שמעתי מפי מגידי אמת חשובי הקהל לובלין, וכבר נתפרסם כן לרבים".

והנה, בפירושו לטור יו"ד סימן רצג, דן ר' יואל סירקש בהיתר חדש בזמן הזה בחוצה לארץ: "...אמנם המנהג פשוט במלכותינו לנהוג היתר, ואף גדולי התורה שהיו לפנינו מהר"ר שכנא ז"ל ומהר"ר שלמה לוריא ז"ל ותלמידיהם לא היו אוסרין ושותין השכר שנעשה מתבואה שלא התירו העומר, זולת מקצת חסידים מקרוב נזהרו באיסור זה. ואני בימי חורפי בלומדי מסכת קידושין לפני שלושים שנה, שמתתי אל לבי לעיין בהוראה זו, וראיתי שאינה הלכה פסוקה. ושאלתי את המאור הגדול כמוהר"ר ליבא בר בצלאל ז"ל, והצעתי לפניו מה שהעליתי במצודתי, גם לפני שאר גדולי התורה, ולא היה מי שסתר את דברי. וזה אשר כתבתי..."

המעיין ימצא שכל דבריו האמורים שם להלן בפירושו לטור - נמצאים כמעט כלשונם בתשובתו הנידונה, אבל בסוף התשובה כתב בקיצור: "ועל זה סמכו העולם, הגאונים שהיו קרוב לזמנינו זה, כמו מוהר"ר שכנא ומהרש"ל ושאר גאוני עולם",

8 א"ל גרסנהויז, אשל הגדולים, בתוך שם הגדולים השלם, ברוקלין תשי"ח, עמ' עו.
 ר' ליב חנהליש נפטר בשנת שנ"ו או שנ"ז. ראה מה שציין י"ד מנדלבוים, מפתח לספר כלילת יופי, ניו יורק תשכ"ח, עמ' 50, הערה 53. וראה עוד: ח"ש רוזנטל, 'הגאון רבי ליב חנהליש וחידושי ההגהות על הטור', מוריה, כרך ה, גליון ב (אב תשל"ו), עמ' מו-נ; י"ד ולה, 'ספר יגש יהודה על הטור לרבי יהודה ליב חנהליש', זכור לאברהם (בעריכת א' ברגר), חולון תשס"ב, חלק א, עמ' קיח-קכו. ר' יואל סירקש מביאו בפירושו לטור או"ח סימן תקפה סעיף ה בשם מהר"ל מלובלין, ובשמו המפורש בהקדמתו לספרו 'משיב נפש' על מגילת רות: "וקרוב לפירוש זה שמעתי מפי הרב כמוהר"ר ליב חנהליש ז"ל".

9 מ' ווייץ, תולדות גדולי הוראה [אשדוד תשנ"ט], עמ' רמה.

10 להבדיל מרבנויות הערים המכובדות שידלוב, בריסק דליטא ובראשית שע"ח כבר ישב בה ר' יואל) וקרוב בירת פולין קטן ומשלחי שע"ט).

ודבר המכתב לר' ליבא בר בצלאל לא הזכיר. יתירה מזו, בסוף אותו סימן בטור יו"ד
כותב ר' יואל: "והארכת בתשובה בס"ד", ולא נמצאה ממנו עד עתה שום תשובה
אחרת בנושא מלבד תשובה זו.

כל בר בי רב יכיר שר' ליבא בר בצלאל הוא מהר"ל מפראג¹¹. מעתה, האם ניתן
על סמך זה לקבוע שמהר"ל ישב תקופה מסויימת על כס "אב בית דין דק"ק לובלין
קדישא"? אם כנים הדברים ניתן אף לשער באיזה זמן ובאיזה מקום אירע מעשה
החזן. ר' יואל סירקש עצמו מגלה בפירושו לטור, ששאלתו הופנתה אל ר' ליבא "לפני
שלושים שנה". אם נחשב שלושים שנה אחורנית משנת הדפסת חלקו הראשון של
חיבורו על ארבעת הטורים, הוא חלק חו"מ שנדפס בקראקא בשנת שצ"א, נמצאים
אנו בשנת שס"א בקירוב¹². מחתימתו בשו"ת 'בית חדש' הישנות סימן ה, אנו יודעים
שבאייר שס"א היה ר' יואל רבה של לובמלא¹³.

★ ★ ★

היכן היה מהר"ל מפראג באותה תקופה? כדי לענות על השאלה הזו יש לחזור אחר
דרכי חייו הנפתלות של המהר"ל¹⁴.

11 בשני מקומות נוספים בשו"ת הב"ח הישנות (סימנים כח, עז) מוזכר מהר"ל בצורה "מהר"ר
ליבא מפראג", והדבר אינו צריך לפנים. וראה בשו"ת הב"ח החדשות סימן מח שתלמידו
של ר' יואל שואל אותו על מה שכתב בדין חדש: "...והעד העיד בנו שהציע דבריו לפני הגאון
מוהר"ר ליב מפראג...".

12 אי אפשר לדעת אם ר' יואל סיים את כל ספריו לפני התחלת הדפסתם, וכוונתו "שלושים"
מזמן הכתיבה, או שמא תיקנם ועדכנם תוך כדי הדפסתם, כמו ששמע מהקדמתו לחלק
יורה דעה. וראה בשו"ת הב"ח החדשות סימן מח שתלמידו ר' אהרן אשכנזי שואל את ר'
יואל סירקש על מה שכתב בספרו חלק יו"ד בדין חדש באדר שצ"ד, דהיינו לפני גמר
הדפסת הספר. עכ"פ, אם צריך לחשב שלושים שנה לפי שנת הדפסת חלק יו"ד, שנת שצ"ה,
אנו נפגשים בר' יואל סירקש כשהוא יושב על כס הרבנות בעיירה מזיבז בטבת שס"ה
(ראה גביית עדות בשו"ת הב"ח הישנות סימן פב).

13 בשנת שנ"ג שימש ר' שמואל ב"ר יוסף, בעל 'לחם רב' (פראג שס"ח), ברבנות לובמלא, וחתם
על שטר גביית עדות בדבר עגונת ר' יודא בן יעקב מרוסיא שהרגוהו ליסטים (ראה שו"ת
בית חדש הישנות סימן עז). לאחר כמה שנים, בתחילת שנת ש"ס, נמנה הצורב ר' יואל
סירקש בין זקני הדור שהתעסקו בהתרת העגונה הנ"ל. שאר המשיבים היו המהר"ל מפראג,
הגאון ר' מנדל ר' אביגדורש אב"ד קראקא, ור' משה מת בעל 'מטה משה' (ראה שם, וראה
מש"כ ר' יואל בשו"ת הב"ח החדשות סימן נט: "וכן פסקנו בעגונה אחת בלובמלא בשנת
ש"ס"). לא ידוע אם בשנת ש"ס עדיין כיהן ר' משה מת כרבה של לובמלא, בה ישב לפחות
משלהי תמוז שנ"ו כנאמר בחתימת ספרו 'הואיל משה' לתורה, או שבאותה שנה כבר ישב
בה ר' יואל סירקש, ולכן עסק הוא באותה עגונה. יתכן שבגלל התעסקותו של ר' יואל
בהתרת עגונה בת העיר מצא חן בעיני הקהל, ונבחר לרשת את ר' משה מת שהלך משם
לאפטא.

14 הלכתי בעקבות ד"ר אברהם הכהן עובדיה (גוטסדינר), הארי שבחכמי פראג, ירושלים
תשנ"ב. חשוב לציין שלא מדובר בתאריכים מדויקים, אלא בקירוב.

בשנת שי"ג, בהיות מהר"ל כבן שלושים או ארבעים, נתמנה לריש מתיבתא ואב"ד ניקלשבורג, בירת מעהרין. בשנת של"ג עזב את ניקלשבורג, ומסיבה שאינה ידועה הגיע לפראג, בה ישב כאדם פרטי וניהל בית מדרש לפי שיטתו. בשנת של"ח הדפיס בפראג את ספרו הראשון 'גור אריה' על פירוש רש"י לתורה. ספרו השני, 'גבורות השם', נדפס בקראקא בשנת שמ"ב. באייר שמ"ג נפטר האב"ד. ר' יצחק מעלינג, וראשי קהל פראג העדיפו את ר' יצחק חיות - גיסו של מהר"ל מאשתו הראשונה - על פני מהר"ל. תיכף אחר מינויו של גיסו יצא מהר"ל את פראג ושב לעיר הולדתו פוזנא, שם כיהן כר"מ ואב"ד.

בשלהי שנת שמ"ח חזר מהר"ל אל בני משפחתו ותלמידיו שבפראג, שוב כאדם פרטי. בשנת שמ"ט הוציא שם לאור את ספרו 'דרך החיים' על אבות. באדר שנ"ב הזמינו הקיסר רודולפוס השני לשיחה עמו, ובאייר של אותה שנה עזב את פראג, ויצא שנית לפוזנא כשהוא מתמנה לראש הישיבה ואב"ד על כל גלילות פולין למספר שנים. במקומו הגיע לפראג מהר"ם יפה בעל הלבושים. מכאן ואילך אין עקבותיו של מהר"ל ברורים, לפיכך יש לחזור ולבחון כל ידיעה.

ביום י"ז באייר שנ"ז הספיד מהר"ל בפראג את הדרשן המקומי המפורסם ר' עקיבא גינצבורג¹⁵. לדברי ר' דוד גאנז כיהן מהר"ם יפה ברבנות פראג עד שנ"ט, ובאותה שנה עזב אותה לטובת פוזנא. על רבו המהר"ל כותב ר' דוד גאנז באחד מספריו: "בשנת שנ"ח שב לקראקא ולפראג, ומלך בראש מורים יותר מעשר שנים עד יום פטירתו בפראג... אלול שס"ט¹⁶... דברים אלו מעוררים תמיהה: אם שב לקראקא - מה מעשיו בפראג? ואם לפראג עשה דרכו - כיצד הגיע לקראקא? לכן מסתבר שתקופה קצרה בלבד עשה בקראקא.

בין השנים שנ"ח-ש"ס נדפסו בפראג ארבעה ספרים מיצירתו של המהר"ל: באר הגולה, נצח ישראל, אור חדש ונר מצוה. בשנת שנ"ט הדפיס מהר"ל בוינציה את ספרו 'תפארת ישראל', המדבר על מתן תורה ועשרת הדברות, מעלות התורה והמצוות, שכרם בעולם הזה והבא, תורה מן השמים, נצחיות התורה, אמיתות תורה שבעל פה ועוד. בסוף הספר, שהוא כולו רעיוני, כדרכו של מהר"ל, נמצא פרק החורג לחלוטין מן הכלל. את פרק שישים ושבעה מקדיש מהר"ל לדיון הלכתי מובהק בדיון ספר תורה שחסרות בו אותיות או תיבות, ומסקנתו תואמת את הכרעת ר' יואל סירקש: "אם חסר בו אותיות שבשביל אותו חסרון אין משתנה הקריאה, כגון במלא ובחסר, מותר לקרות בו, דלא שייך לומר דאסור משום דברים שבכתב אי אתה רשאי

15 ההספד נדפס בשנת תע"ט בפרנקפורט דמיין, יחד עם "פסק על העגונה" שנדפס לראשונה בפראג שנ"ד.

16 כך מביא בשמו א' עובדיה, שם, עמ' צה, בלא ציון מקור. כמובן שדברים אלו אינם נמצאים ב'צמח דוד' שנדפס בפראג שנ"ב ויצא לאור במהדורה מוערת בידי פרופ' מרדכי ברויאר ז"ל בירושלים תשמ"ג, ואף לא בהוספות שצמחו עליו במשך השנים. אבל לשון זה מביא ש"מ חאנעס, תולדות הפוסקים, עמ' 63, בשם ר"ד גאנז, ובעקבותיו הרב בן ציון משה יאיר ווינשטאק, תולדות חכמי הדורות, ירושלים תשנ"ה, עמ' רעג.

לאמרם בעל פה... אבל חסרון אותיות המקלקלין הקריאה, בזה יש לאסור... מכל מקום יראה דאותו חסר יקרא בחומש, ואין צריך להוציא ספר תורה אחרת כלל... ומכל מקום נראה פשוט דספר תורה שהיא חסירה תיבות או אותיות מותר לקרות בה בצבור, כי לקריאה בצבור היא כשירה¹⁷. האם מופרך לראות בכך 'הסכמה' של מהר"ל לפסקו של ר' יואל סירקש, ופיוסו ברבים?

גם אם נניח שרק אחרי שמהר"ם יפה עזב את פראג בשנת שנ"ט הושיבו את מהר"ל על כסאו - השערה התלויה על בלימה¹⁸ - עדיין נותרו למהר"ל כשנתיים (שנ"ז-שנ"ט) בלא מישרה. שמא בשנת שנ"ח ישב ברבנות לובלין, ולשם הגיע אליו החזן המחוצף מלובמלא להתחנן על נפשו, ולשם שיגר אליו ר' יואל סירקש מכתב המזכירו את מעשהו של הרב הקודם: "הלא שמעת אם לא ידעת, הגאון מ"ץ שלמה ז"ל החסיד דחה אותו בשתי ידיים והרחיקו מעדת הגולה לבלתי יתפלל בבית הכנסת להוציא הרבים ידי חובתם, כאשר שמעתי מפי מגידי אמת חשובי הקהל לובלין, וכבר נתפרסם כן לרבים".

לובלין נחשבה "עיר ואם במלכות פולין"¹⁹. לדברי אחד מבני הדור: "היא אחת מארבע קהילות גדולות במדינות פולין, ואין כמוה בכל מדינות פולין בתורה וגדולה ובגמילות חסדים"²⁰. לובלין היתה עיר בירה חשובה בפולין קטן²¹, לצד קראקא שהיתה בירת המדינה²². ועד הארצות היה מתוועד דרך קבע ביריד גראמניץ שליד לובלין שבועיים בשנה, בין פורים לפסח²³. אל היריד נהרו, מלבד אלפי הסוחרים, גם גדולי הדור ורבני הסביבה, כאשר מאות תלמידיהם נלווים אליהם. בדורות הראשונים של רבני לובלין אנו מוצאים שם את החשובים ביותר: ר' יעקב פולק "אבי שיטת החילוקים"; תלמידו ר' שלום שכנא (חותן הרמ"א); מהר"ש לוריא; מהר"ם יפה;

- 17 דברי מהר"ל הובאו במגן אברהם סימן קמג סעיף ד.
- 18 לא זו בלבד שאין לכך שום הוכחה, עוד מסופר על בנו ר' בצלאל ש"לא רצו לקבלו למלאות מקום אביו פה פראג... וחרה למהר"ר בצלאל... ונסע לק"ק קעלין וקבע ישיבה שם, ושם נתבקש לישיבה של מעלה בשנת ש"ס". ראה ש' שפרכר, 'בסתר בצל: לדמותו הסמויה של הג"ר בצלאל בנו יחידו של המהר"ל מפראג זצ"ל', ישורון, ב' (ניסן תשנ"ז), עמ' תרכג. הוי אומר, כמה שנים לפני ש"ס הוצרכו למלאות מקומו של מהר"ל ברבנות פראג.
- 19 לשון ההקדמה לספרו של ר' נתן נטע ב"ר שמשון שפירא, אמרי שפר (לובלין שנ"ז), שיצא לאור בידי בנו ר' יצחק שפירא.
- 20 ר' נתן נטע הנובר, יון מצולה, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 67.
- 21 פולין קטן כללה גם את חבלי קראקוב וצוזמיר, להבדיל מפולין גדול שבירתה היתה פוזנא.
- 22 יתרה מזו: יהודי שאר הערים היו כפופים מבחינות מסוימות לקהילת קראקא. ראה: ש"א ציגלמן, יהודי פולין וליטא עד שנת ת"ח (1648), ירושלים תשנ"א, עמ' 433-434, תעודה 61, ליד הערה 4.
- 23 כך לדברי ר' נתן נטע הנובר, שם, עמ' 90. אך ראה ש"א ציגלמן, שם, עמ' 482, הערה 11: "יריד גרומניץ נפתח כל שנה ב' 2 בפברואר ונמשך כשבועיים ימים". וכן שם, עמ' 568, הערה 1.

ר' יוסקי ב"ר שמואל; חתנו ר' שלמה ר' ליבש - מהרש"ל השני; מהר"ם ב"ר גדליה; מהר"ש אידלש; ר' יעקב אבי ר' העשיל מקראקא, ועוד.

מפטירת מהרש"ל השני בשנת שנ"א עד להתמנותו של מהר"ם לכהונתו השנייה בלובלין, שהיתה לכל המוקדם בשנת שע"ג²⁴, אין כל ידיעה על רב בלובלין. גם אם נקבל שר' ליב חנהליש היה רב בלובלין עד לפטירתו, שהיתה לכל המאוחר בשנת שנ"ז²⁵, עדיין אין ידיעה על רב משנת שנ"ז. לעומת זאת רבנות קראקא היתה מוחזקת בידי הגאון ר' מענדל ר' אביגדורש משנת שנ"ה בערך²⁶, אחרי שהגאון מהר"ם מלובלין עזבה לטובת לבוב, עד לפטירתו ביום כה באב שנ"ט²⁷. האם יתכן שר' דוד גאנז, בדבריו על מהר"ל: "בשנת שנ"ח שב לקראקא ולפראג", כשל בלשונו וכתב 'קראקא' במקום 'לובלין'? מתקבל על הדעת שר' דוד גאנז לא דקדק בדבריו, הן משום שעיקר ייעודו היו קורות פראג ולא קורותיהן של ערים אחרות, והן בשל היותה של לובלין בת-חסותה של קראקא; ובגלל שתקופת ישיבתו של מהר"ל בלובלין היתה קצרה ביותר, לא הבחין בן-פראג הרחוקה בין קראקא ללובלין.

★ ★ ★

בין כתיבה להדפסה מצאתי באמצעות המאגר הממחושב 'אוצר החכמה' שהקדימני אחד מרבני לובלין¹²³⁴⁵⁶⁷!!), הגאון ר' אליהו קלאצקין: "...כתב הב"ח קובלנא על החזן דעירו שאמר שא"צ לימוד גמרא... ושלח הב"ח המכתב לאריה דבי עילאי... ותארו במכתבו בשם צדיק ועניו ומפורסם בשם טוב על כל בני גילו. ואולי היה אז מהר"ל מפראג אב"ד לובלין. וכפי הנראה כתב זה הב"ח בימי חורפו, שלא נתפרסם אז עדיין טבעו בעולם"²⁸. סתם ולא פירש מהיכן נטל את השערתו.

24 הוא נוקב תאריך זה בספר תשובותיו סימן קכח, בעודנו אב"ד לבוב.

25 ראה לעיל הערה 8.

26 מופיע בהסכמות יריד גראמניץ מיום יז באדר שנ"ה בתור אב"ד קראקא. ראה י' היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש"ה, עמ' 8.

27 ראה י"מ צונץ, עיר הצדק, עמ' 45-49. ר' מענדל דנן הוא מור"ם המוזכר בשטר 'היתר עסקא': "על פי תיקון מור"ם ז"ל מקראקא". ראה רא"ז מרגליות, מעלות היוחסין, ירושלים תשס"ד, עמ' לט, אות כה. שמו המלא הוא ר' ישעיה מנחם ב"ר יצחק, מחבר באורים כבדו ה', קראקא שנ"ו (פירוש על פירושו של רש"י לתורה).

28 ר"א קלאצקין, דבר הלכה, לובלין תרפ"א, עמ' 49. באותו סימן דן ר' אליהו קלאצקין בעניין הרחקת בניין מכנגד חלונות בית הכנסת בגלל האפלת האור. הדברים נאמרו כלפי בית הכנסת מהר"ם מלובלין, שבחורף תרע"ח רצו גבאי הת"ת לבנות כנגדו. ובדרך אגב הוא משתמש בספרות השו"ת כמקור היסטורי, ומגלגל במחרוזת את קורות ימיה הנשכחים של עירו המהוללת. הוא מתחיל משו"ת מהר"ם מלובלין שועד הארצות היה נוהג להתקבץ בבית הכנסת שבעיר, מסיע עצמו לדברי הלבוש המתאר את מושב הועד, מוסיף בשו"ת מהרש"ל על אוסטרה שבשנת שי"ד לא היה שם אתרוג לסוכות, ומדייק בדבריו שבאותה שנה עדיין לא היה רש"ל אב"ד אוסטרה, ממשיך בכמה מרבני לובלין הידועים, ואגב הזכרת דברי הגאון ר' שכנא מלובלין נגד ספרי הקיצורים - הוא מביא את דברי ר' יואל סירקש בתשובתו.